

Игнатије Мидић*

Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Београд

Историја и Есхатон
Есхатологија и постојање

Abstract: Ово истраживање има за циљ да одговори на питања: Који је циљ света и последњи догађај у његовој историји? Да ли је последњи догађај историје, тј. Есхатон, додатак историји као један од многих историјских догађаја или он директно утиче на постојање или непостојање историје? Ако су Рај и Пакао психолошка стања душе, односно људи и анђела у Есхатону, како се стање бола и патње грешника може објаснити из перспективе вечног живота? Зар се то стање у Паклу не мери из перспективе садашњег живота и искуства људи у коме још увек доминирају смрт и зло? Какву онда улогу у спасењу творевине игра Христос и његово дело?

Key words: Историја, есхатон, зло, смрт, рај, пакао, Христос Спаситељ.

Увод

Који је циљ света и последњи догађај у његовој историји? Да ли је последњи догађај историје, тј. Есхатон, додатак историји као један од многих историјских догађаја или он директно утиче на постојање или непостојање историје? На ова питања имамо различите одговоре међу хришћанским мислиоцима и оцима Цркве. Већина хришћана се слаже да Есхатон обухвата следеће догађаје: Последњи суд свету, Рај и Пакао.¹ Међутим, шта Свети оци и учитељи Цркве подразумевају под овим појмовима?

Суд свету, Рај и Пакао обично се тумаче у јуридикчком и етичком, односно психолошком смислу:² Бог ће на крају историје једне наградити блаженим животом у Рају, док ће друге казнити тако што ће се вечно мучити у Паклу, у зависности од тога да ли су испуњавали његову вољу или нису. Почетак историје људског рода у Старом завету одаје утисак

* spcbran@ptt.rs

¹ Види Флоровски, 1998, 45–61.

² О овоме види Ζιζιουλας, 2012а.

да је Бог свет и људе створио да би им на крају судио према испуњавању или неиспуњавању његове воље (уп. 1Мој 2, 16–17). На то указују и многа места из Новог завета (уп. Мт 25, 31–46; 8, 12; Лк 13, 28). Од Есхатона, тј. од последњег догађаја историје, дакле, у овом контексту не зависи њено постојање или непостојање. Есхатон доноси блаженство или патњу, односно бољи или лошији живот него садашњи историјски. Психолошко схватање Есхатона се заснива на томе да је Бог бића створио вечним по природи и дао им законе понашања према којима ће им на крају судити. Добре ће наградити, а зле казнити, јер су, по овом схватању, морални и законски преступи највеће зло, док је добро у њиховом испуњавању. Отуда су Рај и Пакао етичке и психолошке категорије.

Какву онда улогу у спасењу творевине игра Христос и његово дело? Гледано морално и јуридички, Исус Христос је за нас учитељ и морални пример како треба живети; Христос је наш спаситељ зато што је, као невин и безгрешан, умро уместо нас да би нама били опроштени греси. И Васкрсење Христово се најчешће схвата у том смислу: оно потврђује да је откуп за нас дао Син Божји, а не обичан човек, и тиме подвлачи сву величину нашег преступа, тј. греха као моралног зла. Кроз Крштење, којим човек постаје верник и следбеник Христов, човек се ослобађа првородног греха и наследне кривице заслугом и откупом који је дао Христос. На основу тога ће Христос и судити свету: они који у њега верују и творе његове заповести биће награђени живљењем у Рају, док ће они који не верују бити осуђени на вечну муку у Паклу.

Међутим, ако су Рај и Пакао психолошка стања душе, односно људи и анђела у Есхатону, како се стање бола и патње грешника може објаснити из перспективе вечног живота? Зар се то стање у Паклу не мери из перспективе садашњег живота и искуства људи у коме још увек доминирају смрт и зло? Патња може да постоји само уколико постоје зло и смрт. Ако њих нестане, што ће се и десити у Есхатону, онда нема ни бола. У Есхатону ће се васкрсењем укинути смрт, као и зло, јер зло нема своје суштине и неће бити вечно. Ако овоме додамо и то што ће душа, како каже Св. Максим, после васкрсења одбацити сећање на зла дела,³ па ће самим тим нестати и гриже савести, у чему ће се онда састојати вечна патња грешника? Дали се сви Свети оци слажу с тим да су последњи догађаји историје, Рај и Пакао, психолошке природе? У овом чланку превасходно ћемо размотри-ти учење Св. Максима Исповедника (VII в.) о тим питањима.

Циљ историје је сједињење творевине с Богом

Последњи догађај и циљ историје по Св. Максиму је њено вечно постојање кроз сједињење свих тварних бића с Богом Логосом, или, како

³ В. Св. Максим, PG 90, 796BC.

он каже, „Тајна Христова, тј. Христос“. Тумачећи учење Цркве о Христу, дефинисано на 4. васељенском сабору одржаном 451. г. у Халкидону, да је Христос потпуни Бог и потпуни човек, да је Син Божји, у чијој су личности божанска и човечанска природа сједињене „нераздељиво“ и „несливено“⁴, Св. Максим каже: „Тајна Христова је неизрециво ипостасно сједињење божанства и човечанства које води ка потпуном поистовећењу човечанства са божанством захваљујући ипостаси (Логоса)..., при чему разлика природе остаје непроменљива. Ово је, пре свега, крај промислитељства Божјег и оних о којима Бог промишља у складу с којим се сва створења, све оно што је Бог створио возглављују у њему... У односу на овај крај (циљ) Бог је створио суштине свих бића... Све што постоји зависи од Христа, од Тајне Христове, а она не зависи ни од чега“⁵. Тајна Христова је, дакле, узрок због кога је Бог створио сва бића и циљ њиховог постојања. Гледајући на овај циљ, Бог је све, каже Св. Максим, довео из небића у биће.⁶ Зашто је потребно ово сједињење и шта оно доноси створеним бићима?

На ово питање имамо различите одговоре. Поједини богослови сматрају да Св. Максим Тајну Христову доводи искључиво у везу с првородним грехом: Бог Син се оваплотио и постао човек да би искупио род људски од греха и Божје казне изазване преступом првог човека, Адама. У том контексту они говоре и о „предзамишљеном циљу“, термину Св. Максима, и објашњавају да је Бог, као свезнајући, стварајући свет и човека, унапред знао да ће човек погрешити и да ће учинити зло, те да је зато „предзамислио“ Тајну Христову, или оваплоћење Логоса, ради искупљења створене природе од греха. Са оваплоћењем Христовим, које обухвата и првородни грех, сагласан је и сам Св. Максим Исповедник, али он не каже да је Тајна Христова предзамишљена у односу на првородни грех и искупљење од казне, нити да се она не би догодила да први човек није погрешао. Св. Максим се не слаже са објашњењем да Божје свезнање обухвата и грех и зло. Он сматра како је божанству апсолутно недолично да у себи, у свом уму и сазнању, има знање и о добру и о злу, јер би зло тако било савечно Богу и Бог би био извор зла. „Да Бог има знање сложено, састављено (συυκεϕευτη) од супротности (тј. добро и зло, н.п.) немогуће је и замислити, а камоли рећи. Јер Бог је једини прост (несложен) по суштини, сили и знању, и једино има знање о добру (μονην την του καλου γνωστην εχοντος), или боље, он је сам суштина, сила и знање.“⁷ Дакле, Бог, по Св. Максиму, није предзамислио и предзнао Тајну Христову у контексту греха првог човека. Наравно, овим Св. Максим не тврди да Тајна Христова, која се догодила у наше дане, нема никакве везе са првородним грехом. Напротив, Исус

⁴ Види орос вере IV васељенског сабора у Καριϕτη, 1960.

⁵ Св. Максим, Одговори Таласију, 60. PG 90, 621A и даље. Уп. Св. Максим, PG 91, 1072bc.

⁶ Св. Максим, Одговори Таласију, 60. PG 90, 620 и даље.

⁷ Св. Максим, Одговори Таласију, 44.

Христос је за прве хришћане, па и за Св. Максима, Спаситељ света. Он је Спаситељ који искупљује свој народ од греха и смрти. Рани оци Цркве нису званично расправљали о узроку оваплоћења Бога Логоса независно од греха, иако је то питање понекад постављано.⁸ Они су Христа по правилу доводили у непосредну везу са искупљењем рода људског од греха.⁹ Међутим, то не значи да су сматрали да се оваплоћење Христово не би догодило да греха није било. Св. Максим Исповедник је оваплоћење Христово први разматрао независно од првородног греха,¹⁰ али није тврдио да оно не зависи и од греха. По њему, Христос је постао човек зато што је први Адам погрешно — ипак, оваплоћење би се догодило и да греха није било. Другачији је само начин сједињења Бога Логоса и човека, које је пре стварања света предзамишљено као циљ и последњи догађај историје и које би се догодило независно од греха. „Оваплоћење Христово је показало превечну намеру Божју о нама, најблаженији циљ (λογος), који није претрпео никакву промену, новину, већ је остварен на нов начин (τροπος)“ („μη δεξαμενον καθ’ οτιουν καινισμον κατα τον ιδιον λογον, εις πληρωσιν δε ελθοντα δι’ αλλου επισαχθεντος καινοτερου τροπου“), каже Св. Максим.¹¹ Тај превечни циљ Божји је сједињење целокупне створене природе преко човека с Богом Логосом. Бог је створио бића с намером да вечно постоје у његовом Сину преко човека који би се вољно сјединио с Богом Логосом. Али кад је први човек то одбио, Бог је, према Св. Максиму, увео други начин (αλλοn τροπον) да оствари свој предзамишљени план — јединство творевине с Богом Логосом.¹² Тај промењени начин је, вели, онај на који се превечни циљ остварио у наше време. Новина која је настала после греха јесте, дакле, у начину остварења заједнице Бога Логоса и човека, а не сама заједница, тј. само јединство. Св. Максим, дакле, узрок оваплоћења Бога Логоса види пре свега у томе што је свет створен ни из чега, а не у греху првог човека. Но, зашто је сједињење нестворене и створене природе циљ и последњи догађај историје?

Творевина је смртна по природи зато што је створена из небића

Хришћанство учи да је Бог створио свет и све што се види и не види. Већина данашњих хришћана, ипак, верује да је свет створен бесмртан по природи, а да је смрт настала после првородног греха као казна Божја за грехе. За човека смрт се манифестује у раздвајању душе од тела: умире људско тело, распада се зато што је материјално, док је душа бесмртна по

⁸ Види „Cur Deus Homo, Το κίνητρο της ενανθρωπησεως“ у: Флорофску, 1973а.

⁹ Уп. Флорофску, 1973а, 33–34.

¹⁰ Види Флорофску, 1973а, 36.

¹¹ Св. Максим, PG 91, 1097bc.

¹² В. Св. Максим, PG 91, 1097cd–1100a.

природи и наставља да живи независно од тела. Да ли ово мишљење о пореклу смрти и њеној суштини деле сви Свети оци?

Убеђење да је свет бесмртан по природи нема толико везе са хришћанским учењем о стварању света колико са јелинским погледом. Стари Јелини су веровали да је свет по природи вечан зато што постоји, јер све што постоји треба да буде вечно, и то не само у односу на његов крај, већ и у односу на почетак. За старе јелинске философе, а доскора и за већину савремених учених људи, свет напросто постоји.¹³ Његово постојање је нужност, датост од које се полази и иза које ни мисао ни фантазија не може да продре.¹⁴ Свет нема ни почетак ни крајњи циљ; он је увек исти. Јелински философи су и онда, кад су говорили да је Бог створио свет, односно да је свет створен, учили да је све што постоји требало да постоји одувек и на савршен начин тако да ништа није могло нити да му се дода нити да му се одузме. Стварање је просто облачење вечнопостојећих идеја или природе у другачије форме. Никаква промена, никаква новина није могла да се појави у свету а да то није претпостојало вечно. Све што је у свету ново било је само откривење онога вечног и савршеног. Никакав додатак бићу (то εἶναι) није могао да се замисли.¹⁵

За хришћане је, с друге стране, темељна истина вере да је свет ни из чега створен. Бог је вечан — свет је створен: било је времена кад света није било и могло је и да га не буде. Библија почиње са историјом стварања света (1Мој 1–2). Има ли то хришћанско учење и неке егзистенцијалне последице по саму природу створених бића?

Последице стварања бића из небића јесу њихова смртност и угроженост небићем. Природа оних који су створени, и то баш из небића (εξ οὐκ οντων), пролазна је, слаба и трулежна по себи (θνητη καθ' εαυτην), каже Св. Атанасије Велики.¹⁶ Са овом тврдњом слаже се и Св. Маским Исповедник,¹⁷ као и други свети оци.¹⁸ Сва створена бића сад и овде постоје у смрти, зато што је њихова природа некадашње небиће. Поједини хришћански мислиоци су, међутим, сматрали да је само материјална природа смртна и распаљива, док је духовна природа и људска душа бесмртна по себи. Да ли ово објашњење деле сви свети оци Цркве?

Бесмртност душе по природи може се оправдати једино ако усвојимо Платоново учење о вечности, тј. о нестворености душе, или Оригеново, по коме су душе део Бога и вечно постоје у Богу Логосу, те је то постојање

¹³ После теорије о „Великом праску“ ово мишљење се мења.

¹⁴ Уп. „Η εννοια της δημιουργιας στον αγ. Αθανασιο“ у: Флорофску, 1973а, 10.

¹⁵ Уп. Флоровски, 1998, 50.

¹⁶ В. Св. Атанасије, Против Јелина, 40–43. Уп. Флорофску, 1973а, 19.

¹⁷ В. Св. Максим, Апорија 5.

¹⁸ Уп. Св. Иринеј Лионски, Против јереси V, 27, 2.

нераздељиво од постојања Бога Логоса. Њихово евентуално непостојање, по Оригеновом мишљењу, доводи у питање вечно постојање самог Бога.¹⁹ Свети оци су, међутим, и једно и друго учење одбацили. Они стоје на становишту да је духовни свет такође створен, да није вечан и да није део божанства. И Св. Максим негира да је душа бесмртна по природи. Она је смртна по природи зато што је створена, иако то не значи да она мора умрети. Критикујући Оригеново учење о претпостојећој вечној заједници духовних бића и душа с Богом Логосом, Св. Максим тврди да та заједница није постојала, већ је требало да се оствари после стварања, на крају историје. Док се то не догоди, сва створења су подложна смрти. „Пошто као неразумно и нелогично одбаци мишљење о претпостојању душа (тј. о њиховом вечном постојању у Богу Логосу, н. п.) у односу на тела, тај ће с нама поверовати Господу, који каже...: Ниједан који живи и верује у мене неће умрети довека (Јн 11, 26). Јер ако је душа некад претпостојала, било би немогуће, као што сам претходно потврдио, да икако поприми смрт“, каже Св. Максим.²⁰ Другим речима, ако душа постоји вечно, онда је по природи бесмртна и не може ни на који начин да умре, а самим тим, њој није потребно заједништво с Богом да би живела. Но, ако је душа створена, како каже Св. Максим, онда је она смртна по природи и бесмртност може имати само у заједници с Господом, по речима самог Исуса Христа. Мишљења да су душе смртне по природи зато што су створене били су и рани оци и учитељи Цркве.²¹

Св. Максим говори и да душа не може постојати без тела. Он каже да је душа створена кад и тело и заједно са телом постоји, јер су то делови човека, а не посебна бића. „Душа, дакле, и тело, као делови човека, једно у односу на друго временски нити претпостоје нити накнадно постоје (αλληλων προυπαρχειν χρονικως η μεθυπαρχειν αμνηχανον).“²² Душа и тело нису посебне врсте (ειδος) које могу да постоје независно једно од другог и да се по својој природи сједињују с другим или разједињују, већ постоје само заједно, зато што их је Бог створио истовремено и као врсту, као човека („της εν αυτοις αμα κατ ειδος ολον γενεσεως“).²³ Ни после раздвајања душе од тела, при човековој смрти, душа и тело не могу постојати самостално, већ

¹⁹ Ово Оригеново мишљење, које су користили аријанци да би показали како Бог Логос припада створеном свету а не божанском бићу, јер је створен од Бога као средство да би Бог створио свет, успешно је победио Св. Атанасије Велики. Он је направио разлику између „рођења“ Бога Логоса и „стварања“ света. Бог Логос је рођен од Бога Оца и исте је природе и савечан је с Богом Оцем, док је свет Божјом вољом створен ни из чега, тј. није исте природе са Творцем и смртан је по природи. Тумачење Оригеновог схватања постојања духовног света и одговор Св. Атанасија в. у: Флорофски, 1973а, 20.

²⁰ В. Св. Максим, PG 91, 1100bc.

²¹ Када је реч о бесмртности душе по природи, види став раних хришћанских отаца у: Florovsky, 1952.

²² Св. Максим, PG 91, 1100cd.

²³ В. Св. Максим, PG 91, 1101a.

само у односу на човека, и то конкретног човека који им као деловима даје постојање. Душа је увек душа одређеног човека, као што је и тело — тело конкретног човека.²⁴ Иначе, ако би душа могла да постоји независно од тела, тј. конкретног човека, који је то што јесте само када су ови делови заједно, онда би, како каже Св. Максим, била могућа сеоба душа (*μεθεμψυχosis*), што је нетачно.²⁵ Ова максимовска тврдња, да душа и тело заједно чине једну конкретну личност човека постојећом и да не могу постојати изван личности, што има упориште и код ранијих отаца, упућује на закључак да раздвајање ових делова, тј. смрт, човека као конкретну личност чини непостојећим. Чак и ако претпоставимо да је душа бесмртна по природи а да само тело умире, чињеница да је човек у хришћанском учењу постојећи само кад су душа и тело заједно чини смрт најстрашнијим и најтрагичнијим догађајем за човека, који се не може превазићи без васкрсења тела. Ево шта о томе каже један од најпознатијих теолога из наше блиске прошлости, блажене успомене о. Георгије Флоровски: „Сама идеја о личности била је, вероватно, највећи хришћански допринос философији. Само у светлу те идеје трагедија смрти могла је бити представљена у својој правој димензији. За Платона и платоничаре смрт је била добродошло ослобођење (душе) од телесних окова, 'лет у отаџдину'. За Аристотела и његове следбенике она је била природни крај земаљске егзистенције, један тужан али неизбежан крај, 'и ништа више од овога, нити добро нити лоше, није нико могао да каже за смрт и за умрле' (Никомахова Етика, III, 6, III, 5A). Хришћанима је она била катастрофа, губитак људског постојања, пад у подљудско стање, абнормална и дубоко усађена у пало стање људског рода, из којег је сада ослобођена Христовом победом. Задатак хришћанских теолога је био да наду у Васкрсење саобразе новом схватању човека.“²⁶

Дакле, за свете оце сва створена бића, па и човек, смртна су по природи зато што су створена ни из чега, зато што теже да се врате у небиће (уп. 2Цар 14, 14).²⁷ Постоје захваљујући вољи Бога, који их је створио и држи их у постојању, а не захваљујући својој природи. Створена бића могу постојати само ако и колико то Бог жели. Наравно, Бог жели да свет постоји и да постоји вечно, будући да га је слободно и из љубави створио. Једном речју, створена бића су смртна по својој природи, иако то не значи да ће на крају умрети, тј. да ће их небиће прогутати. Но, иако смртна по природи, створена природа може постојати — по благодати Божјој. „(Створена природа), зато што је створена ни из чега, није у стању да постоји вечно...

²⁴ В. Св. Максим PG 91, 1101abc.

²⁵ В. Св. Максим, PG 91, 1100d.

²⁶ Флоровски, 1998, 59. О смрти виђеној кроз личност и у личном искуству види и нашу студију: Мидић, 2012.

²⁷ В. Св. Атанасије, О оваплоћењу Логоса, 4 и 5. Уп. Флоровски, 1973а, 101.

Своју трулежност може да превазиђе благодаћу Логоса (χαριτι του Λογου)“, каже Св. Атанасије.²⁸

Сматрам да су ови ставови несумњиви за хришћане и да их не треба доказивати. Објашњење пак, по мом мишљењу, потребује бесмртност тварних бића по благодати, а не по природи. Који је смисао појма Божје воље или благодати (η χαρις του Θεου) кад говоримо о стварању света и његовом постојању? Да ли то значи да је Бог, стварајући из небића својом вољом и љубављу, бића створио аутоматски бесмртним и вечним уметнувши у њих дожанску благодат, која је тако постала створена (*gratia creata*)?

Постојање творевине по благодати значи постојање у заједници са Богом Логосом, тј. у Христу

Објашњавајући стварање бића ни из чега вољом Божјом и њихово вечно постојање, Св. Максим користи изразе „Логос“ и „логоси твари“. Историја тих речи је дуга и врло сложена. Оне су многозначне, употребљавају се како у античкој философији, тако и код хришћанских писаца и отаца. Ми ћемо се њима давити искључиво у контексту употребе код Св. Максима. За овог светог оца Логос је друго лице Св. Тројице — Бог Син, а логоси твари жеље Божје (τα θεια θελειματα) о тварима, или, како он другачије назива логосе, предодређења (προορισμοι) Божја о тварима на основу којих ствара сва бића.²⁹ Свет је створен Богом Логосом (Јн 1, 2; уп. 1Мој 1, 1–3) на основу жеље Божје, тј. на основу логоса Божјих о тварима. Логоси свих твари се налазе у Богу Логосу и пре стварања твари. Логоси о тварима и саме твари не поистовећују се, по Св. Максиму. Једно је воља (η θελησις), а друго продукт воље (το θελειθεν). То значи да су Бог Отац и Син и Св. Дух у себи превечно имали вољу да створе свет, али су то учинили кад су зажелели. Својом вољом Бог је из небића створио сва бића која постоје и још увек ствара, и то кроз Бога Логоса, садејством Св. Духа.

Жеље Божје о тварима или „предодређења“ створених бића, која у Богу постоје и пре стварања самих бића, јесу хтење Божје да се сва створена бића сједине с Богом Логосом и да тако постану *шело њејово* и живе у вечном блаженству. Ову превечну жељу Божју открио нам је Син Божји својим оваплоћењем, и зато је назван „гласником Великог савета Божјег“. Бог је приликом стварања зажеleo да сва бића која ствара у њему *постіоје* на основу претпостојеће жеље (логоса) у Богу (λογος του ειναι εν τω Θεω), да *блаженствују* у Богу на основу његове претпостојеће жеље о добробићу (λογος του ευ ειναι εν τω Θεω) и да *вечно постиоје и вечно блаженствују* у Богу на основу претпостојећих логоса, тј. жеља Божјих (λογος του αι ευ

²⁸ Св. Атанасије, Против Јелина, 40–43; О оваплоћењу Логоса, 2, 3, 5. Уп. Флоровски, 1973б, 19.

²⁹ В. Св. Максим, PG 91, 1085а.

εἶναι ἐν τῷ Θεῷ), посредством Бога Логоса, каже Св. Максим.³⁰ Будући да су ови логоси бића жеље Божје да се сва створена бића сједине с Богом у Богу Логосу, то значи да је Бог стварајући бића зажелио *оваилоћење* Бога Логоса. „Бог вечно жели да се у сваком бићу оствари тајна његовог оваплоћења“, сматра Св. Максим.³¹

Дакле, стварање природе по благодати је, за Св. Маскима, стварање свега вољом Божјом са циљем да сва бића достигну јединство с Богом Логосом. Благодат Божја, жеља или енергија која ствара и држи свет у постојању није безлична, већ се пројављује кроз личности Бога Оца, Сина и Св. Духа, али се возглављује и остварује у Сину. Бог Отац благоволи да створи свет и да овај вечно постоји у Сину, Син остварује то благовољење Оца, ствара бића и слаже се са вољом Оца да *својим сједињењем с њима* у својој личности у постојању држи сва бића, док Св. Дух у томе садејствује. Бог је створио сва бића својом вољом с намером да се сједини с њима и да им вечни живот. „Тредало је да онај који је творац суштина бића истински постане и самоделатељ (αυτοουρος) њиховог обожења по благодати, тако да се давалац бића (постојања) (του εἶναι) покаже и као дародавац вечног блаженог бића (του αει εἶναι)“, каже Св. Максим.³² Без оваплоћења Бога Логоса, тј. без сједињења Бога и творевине, творевина не би могла да оствари „вечно блажено постојање“. А без вечног постојања нема никаквог истинског постојања. Овде се сједињење Бога Логоса са створеним бићима, или тачније возглављење свега у Сину кроз његово сједињење са творевином, јавља као циљ стварања света, а то је вечно постојање творевине.

С обзиром на то што је створена природа, будући настала ни из чега, смртна по себи, она и не може постојати мимо заједнице с Богом Логосом. „Божанска природа сједињена с људском у Христу људској природи даје живот, јер је ова по природи смртна (εχουσα το φυσει θνητον)“, пише Св. Максим.³³ Свет је створен с циљем да се сједини с Богом и да, учествујући у Божјем животу, и сам живи бесконачно,³⁴ зато што је Бог једини живот и једино вечно биће. Све остало што се може назвати бићем, постојећим, јесте то зато што учествује у Божјем животу. У том смислу почетак постојања света одређује циљ, крај, који је сједињење света с Богом, као основ бића. Овде је узрок постојању света циљ, тј. његово сједињење с Богом, као што је и само постојање зависно од циља, тј. од последњег догађаја. Тај циљ је да творевина у Христу превазиђе смрт и да се обожити. Другачије творевина неће постојати вечно.³⁵ Отуда је Тајна Христова, по Св. Максиму,

³⁰ Уп. Св. Максим, PG 91, 1084 bc.

³¹ Св. Максим, PG 91, 1084cd.

³² Исто.

³³ В. Св. Максим, Апориа 5.

³⁴ В. Св. Максим, PG 91, 1069BC.

³⁵ Свет за античке философе нема никакав циљ, јер је сам себи довољан. Он, да би постојао и

предодређена да се догоди и пре стварања бића, зато што је Бог зажелело да створена бића вечно постоје, а то се могло постићи једино у заједници створења с Богом.³⁶

Бесмртност створене природе по благодати Божјој, дакле, значи постојање творевине у личности Бога Сина, тј. Логоса Божјег. Благодат Божја није безлична енергија која створеним бићима даје бесмртност мимо личности Бога Логоса, већ само у Њему. На овај начин је Есхатон, или сједињење тварне природе с Богом у Христу, по Св. Максиму, онтолошке природе.³⁷ Од Есхатона зависи само постојање или непостојање створених бића.

Вечно постојање творевине зависи и од воље човека

Наравно, остварење овог Божјег плана, за вечно постојање творевине у заједници с Богом Логосом, зависило је и зависи и од творевине и њене слободе. Вечни блажени живот творевине у Богу Логосу није детерминисан самим чином стварања. Јер кретање и сједињење творевине с Богом долази после стварања, каже Св. Максим. Бог све ствара својом вољом, зато што жели да се сва бића возглаве у Богу Логосу, његовом Сину. Ипак, постојање творевине и њено вечно блаженство у Христу није искључиво ствар Божје воље. То зависи и од слободе створених бића. Зато Св. Максим наглашава да је Бог *зажелело* да створена бића постоје вечно тако што ће остварити заједницу с Богом Логосом, а није их својом силом аутоматски и на силу сјединио с њим или их учинио бесмртним независно од њиховог јединства с Богом Логосом. Јединство створених бића с Богом Логосом нити је претпостојало њиховом стварању нити је аутоматски остварено стварањем бића, каже Св. Максим.³⁸ Оно је, спрам почетка постојања творевине, било ствар будућности³⁹, будући да је требало да се оствари и слободним *ἰριστιανком* творевине.

да би се кретао неком циљу, нема потребе за заједницом с другим. Отуда за старе јелинске философе историја није играла никакву улогу у постојању света, јер је свет савршен по себи и нема потребе да се икуда креће. Кретање и историја су за античке мислиоце кретање у истом, историја је циклична и вечно понављање истог. За хришћане је историја кретање од почетка ка коначном циљу, тј. ка сједињењу света с Богом, у коме је једино постојање. Отуда историја игра конститутивну, односно онтолошку улогу у постојању творевине, јер без кретања ка Богу и коначног сједињења с Богом Логосом тварна бића не могу постојати. Христос, или Тајна Христова, како каже Св. Максим, управо је то јединство Бога и створене природе ка коме се креће целокупна историја и у коме остварује своје постојање. В. Св. Максим, РГ 91, 1072В и даље.

³⁶ В. Св. Максим, Одговори Таласију 60. РГ 90, 621.

³⁷ О онтолошком схватању Есхатона, тј. Раја и Пакла, код Св. Максима опширније видети код Ζιζιουλας, 2012а, 44–45.

³⁸ В. Св. Максим, РГ 91, 1069а–1077с.

³⁹ УВ. Св. Максим, РГ 91, 1116С, Уп. Ζιζιουλας, 2012а, 46, фн. 14.

Зато је Бог сва бића, и на крају човека, створио по своме лику, тј. слободним. Човек је саздан, како каже Св. Максим, од душе разумне и слободне и тела. Природом је човек повезивао сву осталу твар са собом, а разумна и слободна душа му је дата да се вољно и слободно повеже с Богом. Бог је души дао силе и учинио је иконом својом да би ова у заједници с њим кроз љубав и знање о њему постала подобна њему (καθ' ομοίωσιν) — обожила се, каже Св. Максим.⁴⁰ „Онда је душа требала да и тело, за које је нераздељиво везана (αλυτον δεσμον), учини причасником бесмртности, тј. Бога, тако да оно што је Бог за душу то и душа постане за тело, те да се тако пројави један Творац свих, који учествује у свим бићима кроз људску природу.“⁴¹

Остварујући заједницу с Богом Логосом његовим силаском (συγκатаβασει), али не на силу, већ и човековим слободним пристанком, човек би испунио претпостојеће жеље (логосе) Божје о њему и о творевини. Ако би и човек слободно зажелио да буде у заједници с Богом Логосом, тиме би Божја и човекова воља биле исте, тачније пројавила би се *једна, Божја воља* и у човеку, а преко њега и у свим створењима. Тако би човек кроз љубав према Богу остварио постојање у Богу Логосу и обожиио се, а кроз њега би и творевина била обожена и вечно живела у Богу, а Бог би се очовечио. „Из љубави Бога према човеку и творевини, каже Св. Максим, Бог би постао човек не престајући да буде Бог, док би човек из љубави према Богу постао бог, али не по природи, већ по благодати, не престајући да буде човек.“⁴² Човек би тиме превазишао своју смртност. Ово је жеља Божја за сваког човека који долази на свет, а била је намењена најпре првоствореном човеку. Тачније, први човек, Адам, био је позван да се сједини с Богом Логосом и да постане Христос кроз оваплоћење Бога Логоса, тј. да се обожии, не престајући да буде човек, док би Син Божји постао човек у јединству с Адамом, не престајући да буде Бог. У првом човеку би се Божја воља о творевини и човекова поистоветиле — да је на то пристао. Творевина и Адам не би искусили смрт, већ би живели вечно, у јединству с Богом Логосом. Тиме би се остварила и жеља Божја о створеним бићима, која је у Богу постојала и пре њиховог стварања, и остварио би се циљ стварања света — да створења вечно постоје и блаженствују предивајући у Богу Логосу.⁴³ Другим речима, Бог је стварајући бића зажелио да она постану „Тело Бога Логоса“, односно да постану Црква, заједница целокупне творевине возглављена у Богу Логосу и да тако буде све у свему Христос Бог. Ово је, по Св. Маскиму, и био циљ ради кога је Бог све привео из небића у биће. Први човек по себи, по својој природи, као и јединство све творевине с

⁴⁰ В. Св. Максим, PG 91, 1092BC. Под обожењем човека Св. Максим подразумева сједињење човека с Богом у Христу, исто, дакле, што говори и Св. Григорије Богослов. Уп. Св. Григорије Богослов, PG 36, 48.

⁴¹ В. Св. Максим, PG 91, 1092bc.

⁴² В. Св. Максим, PG 91, 1084cd.

⁴³ Уп. исто.

њим, икона је ове Тајне Христове као будућег, последњег догађаја сједињења свега у Христу и вечног живота у њему.

Садашње постојање Св. Максим назива просто *диће* (απλως ειναι), док је постојање у заједници с Богом у Есхатону *истинијо њосиојање* (ονωс ειναι), односно вечно постојање.⁴⁴ Без вечног постојања, тј. без заједнице с Богом у Христу, која је стање Будућег века, створена дића не могу имати ни постојање.⁴⁵ Другим речима, по Св. Максиму, само стварање дића није довољно за њихово вечно постојање. Вечно постојање творевине није датост, већ процес који се остварује у заједници Бога и човека. Вечни живот творевине има своју историју, која започиње од Бога, стварањем дића из недића, и која се завршава сједињењем творевине с Богом у Христу посредством човека, а у том сједињењу ће се остварити вечни живот творевине кроз укидање смрти, тј. кроз васкрсење. То Св. Максим показује и у свом учењу о паду, тј. о првородном греху.

Постојање творевине у Христу и првородни грех

Грех првоствореног човека је за Св. Максима погрешно изражавање слободе човека или промашај (αστοχηα) циља ради кога је створен. Уместо да прихвати вољу Божју — да се сједини с Богом Логосом — човек је то одбио. Пројавио је своју слободну вољу супротно вољи Божјој. Последика тога је смртност човека, а самим тим и природе која је њему поверена. Како се смрт појавила у творевини?

Смрт, која је настала после одбијања створених дића да испуне вољу Божју, није казна Божја, како се то обично мисли, већ природно стање створених дића. Бог је једини бесмртан и извор живота, те мимо заједнице с њим нема живота. Одбивши да испуни претпостојећу вољу Божју о њему и о творевини и да се сједини с Богом Логосом, човек је изабрао смрт као недиће, изабрао је непостојање уместо постојања (το χειρον και μη ον το κρειττονος και ονωс екων αντηλλαξατο).⁴⁶ Створена дића су по себи, по својој природи, некадашње недиће (το μη ειναι ποτε), вели Св. Атанасије Велики,⁴⁷ зато што су створена ни из чега, а што потврђује и Св. Максим кад каже да је човек, одбацивши Бога и изабравши себе и створену природу, изабрао недиће.⁴⁸ Својим погрешним поступком први човек је изабрао смрт и у опасност довео не само своје постојање већ и постојање читаве створене природе.

⁴⁴ В. Св. Максим, PG 91, 1116с.

⁴⁵ Уп. Ziçiouλαс, 2012а, 46, фн. 14.

⁴⁶ Уп. Св. Максим, PG 91, 1085а.

⁴⁷ Св. Атанасије, О оваплоћењу...

⁴⁸ В. Св. Максим, PG 91, 1093а. Опширније о смрти као недићу види у мојој књизи: Мидић, 2012.

И грех, као одбијање заједнице с Богом, а не просто као преступ закона Божјег, потврђује чињеницу да је створена природа смртна по себи и да не може постојати без заједнице с Богом. Грех и смрт упућују на то да су творевина и човек били смртни и пре пада. Смртност човекова и страх од смрти извор су првородног греха (уп. Рим 5, 12), као и сваког греха.⁴⁹ Грех првог човека није ништа друго до погрешан покушај да он постане као Бог (уп. 1Мој 3, 5–6), односно да превазиђе смрт, што указује на то да је човек и пре греха дио смртан, зато што је створен из недића. Својим поступком први човек је промашио, погрешао зато што је бесмртност тражио у себи и природи око себе, а не у заједници с Богом. Отуда је грех *ἰρομαшај* (αστοχηα).⁵⁰ Будући да је створена природа по себи смртна и не може бити извором бесмртности, она може постојати једино у слободној заједници с Богом.

Грех и смрт као последица греха потврђују и да створена природа не може превазићи смрт ако то и сама не жели. Наравно, оживотворење и вечно постојање зависи од воље Божје и његовог силаска, али се оно не намеће природи и човеку без његове слободне воље, и то воље која се изражава као заједница с Богом Логосом.

Јасно је, дакле, на основу горе изложеног Максимовог гледишта да проблем смрти или пропадљивости јесте плод створености, а не казне Божје за грех. Пропадљивост је својство створености дића и ништа од створеног не може постојати бесмртно мимо Христа, односно заједнице с Богом и васкрсења. Ово Максимово гледиште је у потпуности сагласно с мишљењем других отаца Цркве. „Оно што је сједињено с Богом, то је и спасено“, каже св. Григорије Богослов.⁵¹ Сâмо испуњење закона и морални живот људи, као и покајање, нису могли да донесу спасење без Христа, тј. без Божјег оваплоћења,⁵² што такође подразумева да постојање творевине апсолутно зависи од сједињења с Богом.

Све ово Св. Максим тврди посматрајући Христа и полазећи од њега и онога што се створеној природи у њему збило. Познат је принцип Св. Максима да се кроз Христа као коначног сједињења творевине с Богом разуме како стари Адам и његово назначење, тако и новозаветни догађаји. Христос је јединство божанске и створене природе кроз човека у лично сти Бога Логоса. У Христу се догодило превазилажење смрти за створену природу кроз његово васкрсење, које је плод слободног сједињења Сина Божјег и човека, што значи да творевина није могла вечно да постоји без Христа, сама по себи. Кроз Христа нам је откривен и последњи догађај и

⁴⁹ B. Zizioulas, 2012b.

⁵⁰ Уп. Св. Максим, PG 91, 1097D.

⁵¹ В. Св. Григорије, Посланица Клидонију 101. PG 37, 181, 184.

⁵² Види, Аџ. Αθανασιος, Πери της ενανθρωποσεως του Λογου.

циљ историје, како каже Св. Максим, што значи да ништа неће моћи вечно да постоји мимо Христа, тј. мимо заједнице с Богом у Христу.

Укидање смрти је последњи догађај и циљ историје

Опште васкрсење мртвих у Христу последњи је догађај у икономији спасења зато што ће њиме бити укинута смрт у природи. Ово потврђује и сам Господ: „Свако ко верује у мене има живот вечни; и ја ћу га васкрснути у последњи дан“ (Јн 6, 40). На основу сведочанства новозаветних списа, први хришћани су с нестрпљењем очекивали скори Други долазак Христов у сили, који ће коначно укинути смрт као „највећег непријатеља“ творевине и кроз васкрсење мртвих донети спасење, које је вечни живот. Св. ап. Павле, говорећи о васкрсењу мртвих, каже да је без тог догађаја доведена у питање целокупна икономија спасења: „Ако нема васкрсења мртвих, то ни Христос није устао... А ако Христос није устао..., онда и они који уснуше у Христу пропадоше“ (1Кор 15, 13–18). Другим речима, укидање смрти и васкрсење из мртвих јесте спасење за творевину. Васкрсење мртвих је за Св. Максима Исповедника такође последњи догађај у историји спасења, о коме говори Господ Христос. Сва творевина, укључујући и човека, сад и овде у историји постоји у смрти. То потврђује и о томе сведочи, како каже Св. Максим, и целокупна историја. Сва бића умиру од самог почетка и тако показују да још увек немају постојање по себи, захваљујући својој природи, већ њихово бесмртно постојање зависи од последњег догађаја васкрсења, које је плод њихове заједнице с Богом у Христу. О томе сведоче, по речима Св. Максима, Мојсије (1Мој 2, 17), Давид (Пс 16, 15; 41, 3), ап. Павле, који каже: „Да бих како достигао у васкрсење мртвих, не као да то већ постигох..., него стремим не бих ли то достигао, као што мене достиже Христос Исус“ (Фил 3, 11–12; уп. Јев 4, 10; 11, 39), као и сам Господ наш Исус Христос: „Ходите к мени сви који сте уморни и натоварени, и ја ћу вас одморити“ (Мат 11, 28).⁵³ Св. Григорије Богослов такође говори о томе да ће се спасење човека као иконе Божје и творевине у њему остварити у будућности, и то кроз сједињење иконе и прототипа, тј. човека и Бога.⁵⁴ Без коначног васкрсења мртвих целокупна историја спасења, као и само оваплоћење Христово и његово историјско васкрсење, доведени су у питање (уп. 1Кор 15, 14).

За Св. Максима васкрсење, којим ће се укинути смрт у природи, узрок је и циљ и самог стварања света. „Онај који је посвећен у неизрециву снагу васкрсења сазнао је циљ (скопов) ради којег је Бог раније створио све“, каже Св. Максим.⁵⁵ Бог је створио свет, по Св. Максиму, ради сједињења с Богом, и у том сједињењу се остварује васкрсење и вечни живот. Наше

⁵³ В. Св. Максим, PG 91, 1073ab.

⁵⁴ Уп. Св. Григорије Богослов, 2. Омилија, PG 36, 48с. Уп. Св. Василије Велики, PG 30, 177cd.

⁵⁵ В. Св. Максим, PG 90, 1108AB.

постојање је, како наводи, сад и овде иконијско, а не истинито. Истинито ће бити на крају, по васкрсењу. Познате су речи из Схолија на Св. Дионисија Ареопагита, које се приписују Св. Максиму, „да је Стари завет сенка, Нови завет икона, а истина је стање будућег века“.⁵⁶ Оне говоре у прилог овој нашој тврдњи да је вечно бесмртно постојање творевине ствар последњег догађаја, који је коначно остварење Тајне Христове и опште васкрсење мртвих. Створена бића ће постојати вечно, тј. истински, једино ако су сједињена с Богом у Христу, у коме превазилазе смрт. „Господ говори за оне који ће васкрснути да не могу да умру (Лк 20, 36) због јасног откривења последњег циља, коме сви тежимо и у коме учествујемо, а то је — Христос“, каже Св. Максим.⁵⁷

Бесмртност дарована творевини кроз историјско васкрсење Христово јесте есхатолошке природе и још није постала реалност за целокупну творевину. Смрт је још увек реалност нашег живота, мада је њена оштрица отупљена Христовим васкрсењем, по речима светих отаца. Бесмртност ће се остварити општим васкрсењем бића у Христу. Без васкрсења као последњег догађаја у историји спасења нема спасења, јер нема постојања. Целокупна природа ће коначно бити оживотворена кроз опште васкрсење. Син Божји је својим оваплоћењем као човек и својим животом и крсном смрћу испунио првобитну жељу Божју о творевини учинивши оно што је стари Адам одбио да учини: сјединио је поставши човек, Нови Адам, створену природу с Богом и тиме јој дао вечно постојање. Но, то је само икона Есхатона. Христовим историјским васкрсењем је постављен нови почетак историје, али ако не буде општег васкрсења, „то ни Христос није васкрсао“, односно историја неће постојати.

Христовим оваплоћењем оживотворена је целокупна природа, и то у односу на Есхатон, али не и свака конкретна личност. Исцељење воље, односно вечни живот сваке слободне личности није могућ без њене сагласности, вољног пристанка. Сваки човек који жели да постоји вечно треба да се сједини са Христом, да своју вољу поистовети са Божјом како би се кроз укидање смрти и васкрсење у Христу на крају остварила воља Божја и све у свему био Бог. Једном речју, вечно постојање слободних бића зависи од њихове заједнице с Богом Логосом, али се та заједница остварује колико вољом Божјом толико и слободним пристанком сваке личности посебно. Сва слободна бића, а то су анђели и људи, која то слободно желе и остваре заједницу с Богом у Христу, достићи ће бесмртно и вечно постојање у Христу. Тиме што ће се сјединити с Богом у Сину Божјем по својој вољи, ова бића ће испунити вољу коју је Бог имао кад је стварао бића. „То је, по

⁵⁶ В. Св. Максим, PG 4, 157d. Схолије на дела Св. Дионисија Ареопагита највероватније су дело Јована Скитополског, али то ништа не мења, будући да је есхатолошка усмереност теологије Св. Максима евидентна у свим његовим делима.

⁵⁷ В. Св. Максим PG 91, 1100BC. PG 91, 1069B–1076A.

Св. Максиму, вероватно покораване, о коме говори божанствени апостол, на основу кога ће Син све оне *који слободно желе да буду њокорени* покори-ти Оцу, и са којим или кроз које ће бити *уништен њоследњи њеѡријашељ, смрћ*.⁵⁸ Дакле, вечно постојање сваког човека као личности није својство његове природе, већ ће се остварити у Христу, али кроз слободни при-станак сваког човека. То ће потврдити опште васкрсење мртвих и живот будућег века, коме се надамо и у који верујемо.

Несумњиво је да је за прве хришћане, као и за Св. Максима, највећи проблем историје смрт. Отуда је циљ и последњи догађај историје укидање смрти, које се остварује једино у заједници с Богом у Христу. Сва створена бића умиру и њихово једино истинито постојање јесте у васкрсењу и укидању смрти у Христу. „Читава природа ће бити ослобођена смрти и трулежности кроз васкрсење“, каже Св. Максим.⁵⁹ Есхатон се, дакле, поистовећује с вечним животом, односно са васкрсењем бића у Христу, зато што се тим догађајем у творевини коначно укида смрт и дарује јој се вечни живот. То је коначни циљ историје. „Ово је воља Оца,... да сваки који види Сина и верује у њега има живот вечни, и ја ћу га васкрснути у последњи дан“, каже Господ Христос (Јн 6, 40, 47). На основу овог последњег догађаја, намеће се логични закључак да створена бића немају сад и овде у историји истинско постојање. Постоје у смрти и кроз смрт и ако она не буде укинута кроз Други Христов долазак и васкрсење мртвих, онда створена бића неће ни постојати, јер нису по својој природи бесмртна.

Што се пак тиче Христа и његове улоге у односу на Есхатон, у односу на наше спасење виђено из перспективе васкрсења, он је спаситељ, зато што нас ослобађа смрти. Један од најпознатијих данашњих богослова, митрополит пергамски Јован на основу учења Цркве о Христу наглашава онтолошку важност Христа за наше спасење: „Ако је Христос Спаситељ света, он то није због тога што је дао морални пример и посебно учење људима, већ је он тај који *ошелоуљује* победу над смрћу, јер од сад у његовој лично-сти творевина живи вечно“⁶⁰. Спасење творевине у Христу се, дакле, може схватити и у онтолошком, а не само у психолошком и јуридикчком смислу.⁶¹ Есхатон је бесмртни живот творевине у односу на садашњу стварност, која је постојање у смрти. Без Есхатона, тј. укидања смрти кроз васкрсење у Христу, не постоји ни историја.

Као што је речено, за остваривање вечног живота, поред Божје воље, одлучујућу улогу игра и слобода створених бића. Бог не врши насиље

⁵⁸ В. Св. Максим, PG 91, 1076а. Уп. 1Кор 15, 22–28.

⁵⁹ В. Св. Максим, PG 90, 796В, PG 91, 1325ВС. Тумачење тога да ће се бесмртност и вечни живот за створена бића остварити у будућности кроз васкрсење в. код: Ζιζιουλας, 2012а, 45–46, фн. 10. Такође в. Флоровски, 1998, 49 и Florovsky, 1952.

⁶⁰ Ζιζιουλας, 1982, 17.

⁶¹ О онтолошком схватању Есхатона в. Ζιζιουλας, 2012а, 58.

над творевином кад жели да је доведе у вечно биће. По речима Св. Максима, Бог нам неће дати оно што ми не желимо (ουχ ευρισκομεν οπερ μη εζητησαμεν).⁶² На основу тога, логички се намеће једно врло важно питање: ако је превазилажење смрти ствар слободног сједињења с Богом у Христу, шта ће бити са бићима која не желе заједницу с Богом?

О Рају и Паклу

Већина светих отаца и хришћанских богослова говоре о томе да ће у Есхатону постојати Рај и Пакао и описују их сликама из садашњег, историјског искуства о уживању и патњи. Поједини пак хришћански мислиоци и св. оци, као што су Ориген и Св. Григорије Ниски, говоре о томе да Пакла неће бити и да ће се сва бића спасти.⁶³ Ориген и Св. Григорије говоре о враћању свега у првобитно стање, тј. о апокатастази. Ориген је о Есхатону судио на основу свога учења о вечном постојању духовних бића у Богу Логосу и стварању видљивог света као последици пада који се десио у духовном свету. Бог је, по њему, материјални свет створио да би казнио пале духове тако што их је затворио у тела. Отуда је Есхатон за Оригена ослобођење душа из окова тела и њихово враћање у првобитно стање, заједницу с Богом Логосом, тј. апокатастаза свега.⁶⁴ Св. Григорија Ниског проблем зла и његово вечно непостојање наводи на закључак о апокатастази свега у Богу.⁶⁵ Зло нема своје суштине и зато неће постојати вечно. То за њега значи да ће Бог укинути зло и тако очистити бића од зла, што значи да ће се на крају сви спасти.

Други богослови Рај и Пакао не одређују ни у јуридичком ни у психолошком смислу, већ у онтолошком. Отац Георгије Флоровски, на пример, говори о вечном постојању Раја и Пакла у Есхатону и Пакао карактерише као „самоубиство“, тј. као вечну смрт која је последица вољног одбијања демона и оних који су њима слични да испуњавају вољу Божју. Он каже да створена бића, на основу своје слободе, имају могућност „самоубиства“, али не и „самоуништења“, тј. „непостојања“. Ово отац Георгије аргументује тиме што каже да створена бића нису дошла у постојање својом вољом, већ вољом Бога, те да њихово вечно постојање зависи од воље Божје, док је само њихово стање у Есхатону ствар њихове воље.⁶⁶ Створена бића која имају слободу по њему не могу бити спасена на силу, без свога слободног пристанка. Та бића својим непристајањем на заједницу с Богом врше

⁶² В. Св. Максим, РГ 91, 388В.

⁶³ Мишљења појединих богослова о овоме види у: *Συναξη*.

⁶⁴ О овоме види код: Флоровски, 1998, 53.

⁶⁵ В. Св. Григорије ниски, РГ 46, 104–105. Уп. Ζιζιουλας, 2012а, 60.

⁶⁶ В. Флорофску, 1977, 15–17.

самоубиство, и то је вечни Пакао. О. Георгије, ипак, не говори шта тачно подразумева под „самоубиством“, односно под „самоуништењем“.

Митрополит пергамски Јован (Зизијулас) такође говори о вечном постојању Раја и Пакла, али под Паклом подразумева онтолошко, а не психолошко стање његових становника. Он то стање описује као мржњу демона и оних који су са њима према Богу и другим људима и жељу да их униште. Будући да то не могу постићи, њихова патња ће бити у томе што не могу да остваре своју мржњу.⁶⁷ Шта Св. Максим говори о Рају и Паклу?

Св. Максим се не слаже са идејом Оригена и Св. Григорија Ниског о враћању свега у првобитно стање и спасењу свих (апокатастаσις).⁶⁸ Он јасно говори о губитку (απωλεία)⁶⁹, тј. о томе да се неће сва бића спасти, и у том контексту учење Св. Григорија о апокатастази свега оцењује као „неумерено“ (καταχρηστικώς).⁷⁰ Св. Максим говори о апокатастази природе, тј. да ће сва створена природа живети вечно захваљујући Христовом оваплоћењу,⁷¹ али не и она слободна бића која то не желе.⁷² Наводећи цитат из 1. посланице Коринћанима (15, 26–27), да ће на крају сва творевина бити покорена Богу кроз Сина и да ће тако бити уништена смрт, Св. Максим пише „да ће они који добровољно желе бити покорени Богу“, а не сви⁷³, и да ће се кроз то покоривање уништити смрт као последњи непријатељ. Губитка (απολεία) ће, сматра, бити, и то зато што поједина бића, као што су демони и они који су са њима, нису и неће желети заједницу с Богом.

У својим ранијим делима, као што су: *Пишња и одговори*, *Главе о љубави* и др., Св. Максим постојање Раја и Пакла схвата у психолошком смислу: сва бића ће вечно постојати, само што ће једна блаженствовати, док ће се друга мучити у Паклу. Међутим, поједина његова размишљања на ову тему забележена у каснијим делима упућују нас на то да он схвата Пакао у онтолошком смислу, тј. као апсолутни губитак оних бића, демона и њима сличних. Ево неколико његових текстова на ову тему:

Разматрајући наводе из Св. Писма да „ако се праведници једва спасавају, шта ће бити са грешницима“, тј. са онима који не желе заједницу с Богом у Христу, Св. Максим одговара питањем: „Где ће се наћи грешник ако није у Богу, који је једини блажени живот и место за све оне који су њега достојни? Како ће постојати (εσται) грешник ако нема Бога као блажено

⁶⁷ Уп. Ζιζιουλας, 2012а, 51 и даље.

⁶⁸ О овоме види Ζιζιουλας, 2012а, 49.

⁶⁹ В. Св. Максим, PG 91, 1237. В. Уп. Ζιζιουλας, 2012а, 56–57.

⁷⁰ В. Св. Максим, PG 90, 796В.

⁷¹ В. Св. Максим, PG 90, 796ВС.

⁷² Са овим тумачењем се не слажу сви истраживачи дела Св. Максима. Неки од њих мисле да и он подржава идеју о апокатастази свега у Богу. В. Baltasar, 1988, 275–278. Исто мишљење износи и А. Лаут у: Louth, 2008, 245.

⁷³ В. фн. 58.

уточиште и своје пребивалиште?“⁷⁴, и као да одговара: нигде и никако! У контексту овог цитата губитак значи непостојање оних који не желе заједницу с Богом и живот вечни.

У истом духу Св. Максим тумачи и жељу Божју да постојимо вечно у његовом Сину, доводећи у везу остварење те жеље са слободним избором створених бића. „Бог нас је створио на основу логоса, жеља које су претпостојале у Богу, и то да јесмо у Богу Логосу, да јесмо у добру и да вечно јесмо у њему, да вечно постојимо у Богу Логосу (то εἶναι, καὶ ἐν εἶναι, καὶ αἰε εἶναι). Ове две крајности (биће и вечно биће) у власти су Бога, који је наш узрок. Добробиће (то ἐν εἶναι) зависи од наше воље и кретања. Међутим, управо наша воља и кретање омогућавају да се говори и о овим крајностима (о бићу и вечном бићу). Ако њега не буде, неупотребљива су и ова друга два“, каже Св. Максим.⁷⁵ Другим речима, бића могу постојати, и то вечно, само уколико то и сама желе, уколико својом слободом остваре заједницу с Богом у Христу.⁷⁶ Добробиће, врлински живот, који зависи од воље створених бића, одређује постојање и друге две категорије, њихово биће и вечно биће, зато што се биће, добробиће и вечно биће поистовећују са заједницом с Богом у Христу, која зависи и од слободе створених бића, а не само од Божје воље. Мимо заједнице с Христом не постоји нити биће, нити добробиће, нити пак вечно биће творевине. У овом контексту мисао Св. Максима о онима који не желе заједницу с Богом не води истом закључку као тумачење о. Г. Флоровског. Јер ако воља Божја о вечном постојању створених бића која имају слободу зависи и од њихове слободе, онда, речено терминима о. Флоровског, самоубиство значи самоуништење.

Тумачећи наводе из Матејевог Јеванђеља о Страшном суду, где Господ онима који нису хтели заједницу с њим говори: „Заиста вам кажем, не познајем вас“ (уп. Мт 25, 12), Св. Максим каже: „Свакога ће његова слободна воља, било да је она у складу с логосом Божјим о њему (тј. уколико се слаже са вољом Божјом о њему, н. п.), било пак да је у супротности с њом (с Божјом вољом о њему), припремити да чује Божји глас (познајем вас или не познајем вас)“.⁷⁷ Шта ће бити са бићима која Бог не познаје?

Бог творевину, по Св. Максиму, познаје на основу логоса, тј. жеља о творевини које претпостоје у Богу Логосу. Бог их познаје као своју вољу, јер их је својом вољом и створио⁷⁸. Међутим, као што смо већ рекли, жеље Божје о тварним бићима, тј. његово познање творевине, односи се на то да се творевина сједини са Богом Логосом. Ако Бог познаје бића, како каже Св. Максим, „као своју вољу“ и на основу своје воље, онда их познаје само ако

⁷⁴ В. Св. Максим, Одговор Таласију 61. PG 90, 621.

⁷⁵ В. Св. Максим, PG 91, 1116В.

⁷⁶ В. Ζιζιουλας, 2012а, 45–46, фн. 8.

⁷⁷ Св. Максим, PG 91, 1085bc.

⁷⁸ В. Св. Максим, PG 91, 1085ABC.

су она у заједници с Богом Логосом, односно ако она остваре заједницу с Богом у Христу. Јер Бог познаје само оно што је добро, што је његово (2Тим 2, 19), тј. што је сједињено с Богом Логосом и у Богу Логосу.⁷⁹ Другим речима, да би Бог познавао створена бића, и она треба слободно да желе да буду позната од Бога. Истинско знање Бога о тварима, као и твари о Богу поистовећује се са учешћем (μεθεξις) у Богу Логосу.⁸⁰ Бог створена бића познаје једино у Христу, тј. ако и она желе да их позна (уп. 1Кор 8, 3), што остварују у заједници с њим. Ако имамо у виду учење овог светог оца да се сједињење створених бића с Богом Логосом поистовећује са њиховим постојањем, онда се и знање Божје о тварима поистовећује са њиховим постојањем. Но, шта у том случају значе речи Господње упућене онима који га нису достојни: „Не познајем вас“? Ако се знање Божје о створеним бићима поистовећује с Божјим жељама о њима, а жеље Божје се односе на заједницу створених бића с Богом Логосом, онда је очигледно да бића која остваре заједницу с Богом у Христу Бог познаје, односно она и постоје,⁸¹ док бића која не остваре заједницу с Богом Логосом не познаје, тј. она не постоје. Дакле, она бића која не желе да буду позната од Бога, тј. која не желе заједницу с Богом у Христу неће ни постојати.

Што се пак тиче зла, вечно постојање зла је неприхватљиво, не само за Св. Григорија већ и за остале оце Цркве, па и за Св. Максима.⁸² Бог није творац зла и он не познаје зло, што упућује на закључак да зло неће постојати вечно. Зло није у природи створених бића, већ је оно погрешно изражавање њихове воље, тј. слободе. Изражавање воље демона супротне Божјој, да се у свима оствари „тајна Божјег оваплоћења“, јесте зло, које води у непостојање. Јер постојање је могуће једино у заједници с Богом, и то ако то слободно желе и створена бића. Међутим, у Есхатону неће постојати ништа што се противи овој првобитној намери, жељи Божјој, каже Св. Максим.⁸³ Отуда ће зло престати да постоји у Есхатону. Ово, ипак, не мора значити да губитка неће бити, тј. да ће се сва бића спасти тиме што ће зло престати да постоји. Напротив, губитка може бити а да зло не постоји вечно уколико прихватимо да је зло супротстављање слободних бића, демона и људи, вољи Божјој да остваре заједницу с Богом Логосом и постоје вечно. Воља створених бића у којој се гнезди зло не може бити „излечена“ на исти начин као и природа, коју Бог Логос узима у своју личност, да би тако сва бића, хтела – не хтела, била причасници Божјег живота, већ треба

⁷⁹ Уп. Св. Максим, PG 91, 1085С.

⁸⁰ Св. Максим прави разлику између познања (Бога) на основу речи и идеја и познања на основу учешћа, тј. на основу заједнице са познатим (тј. са Богом). Овај други начин познања једнак је постојању и односи се на будуће. Уп. Св. Максим, Одговори Таласију, 60, PG 90, 621CD. Такође в. Св. Григорије Богослов, 2. О Богословљу, PG 36, 48С.

⁸¹ Уп. Св. Максим, PG 91, 1085 ABC.

⁸² В. Св. Максим, PG 4, 304D. О овоме види Ζιζιουλας, 2012а, 47.

⁸³ В. Св. Максим, PG 91, 1077А. Уп. Св. Григорије Богослов, Омилија 21, PG 35, 1084В.

да и сама желе да их Бог спасе кроз заједницу с Богом Логосом.⁸⁴ Речју, зло ће у Есхатону престати да постоји, али ће имати трајне негативне последице, а то је губитак оних бића, људи и анђела, који не желе да постоје, односно који не желе да се сједине с Богом, у коме је једино постојање. У противном, ако ће вечно постојати и бића која не желе заједницу с Богом, аутоматски ће и зло вечно постојати, макар у форми зле воље, тј. мржње према Богу и другоме, била она и неостварива.⁸⁵ Дакле, у контексту Максимоваг схватања вечног постојања, зла у Есхатону неће бити, али то не значи да ће се сви спасти, односно да неће бити губитка.

Све ово говори у прилог томе да Св. Максим мисли како бића која не желе заједницу с Богом у Христу неће ни постојати. Овај закључак може бити исправан једино ако имамо у виду да Св. Максим под Есхатоном подразумева превазилажење и укидање смрти у заједници с Богом Логосом, што је догађај будућности, али и плод слободног пристања сваког бића понаособ, а не просто Божје жеље. Смрт је за Св. Максима највећи проблем створених бића и она се може превазићи једино у слободној заједници творевине с Богом у Христу, што је догађај који ће се тек збити у Есхатону. У тој заједници је и једино блаженство, које се поистовећује са вечним животом.

С друге стране, постоје, као што смо већ навели, и текстови Св. Максима, углавном у његовим ранијим делима, који упућују на сасвим другачији закључак од горњег: да ће Пакао вечно постојати, што би могло значити да ће вечно постојати и она бића која не желе заједницу с Богом. Ови различити ставови Св. Максима стварају код његових тумача недоумицу око тога шта он подразумева под Паклом: да ли је то постојање, непостојање или нешто између. Један од најбољих познавалаца мисли Св. Максима, митрополит перамски Јован, такође констатује да Св. Максим Есхатон, а самим тим и Пакао, схвата у онтолошком смислу,⁸⁶ али да не даје јасан одговор на питање у чему ће се састојати губитак, односно Пакао. Ипак, митрополит Јован покушава да реши ту дилему. Тако, на пример, наводећи одломак из 60. Одговора Таласију,⁸⁷ мисли да Св. Максим говори како ће постојати Рај и Пакао и како се њихова разлика састоји у томе што ће једни учествовати (μεθεξῆ) у Богу и блаженству, док ће демони и они који не желе заједницу с Богом само имати знање (γνώση) о Богу и блаженству,

⁸⁴ Уп. Г. Флорофску, 1973а, 106.

⁸⁵ Већ смо навели да мит. пергамски Јован мисли да ће постојати и она бића која не желе заједницу с Богом и не желе вечно постојање, али да ће она бити у Паклу, тј. у вечној муци. Њихова патња ће бити у томе што ће мрзети Бога и ближе и желеће њихово и своје непостојање, али ту мржњу неће моћи да остваре у Есхатону после укидања смрти. Види Ζιζουλας, 2012а, 51 и даље.

⁸⁶ О овоме види Ζιζουλας, 2012а, 47–48.

⁸⁷ Св. Максим, PG 90, 621CD.

а неће учествовати у њима.⁸⁸ Нама се чини да у овом одељку Св. Максим не говори о разлици између Раја и Пакла, већ о разлици између садашњег знања о Богу оних који Бога желе и знања о Богу у будућем веку. Садашње знање о Богу, по Св. Максиму, темељи се на речима и идејама о Богу без учешћа у њему, док ће потпуно и истинско знање о Богу кроз учешће у Њему бити стање и искуство будућег века.

Јасно је, дакле, да Св. Максим, као што и сам каже, зна да неки апо-столи (2Пт 2, 4; Јуд 6), као и многи свети оци пре њега говоре да ће Па-као постојати, међутим, његове мисли које смо горе изложили не дају јасан одговор на питање шта је то Пакао. Отуда би било најцелисходније закључити ову проблематику речима самог Максима: „Шта ће се десити на страшни дан суда, једино зна Праведни Судија“.⁸⁹

Сврха овог чланка није била у томе да дамо систематску и свеобухватну анализу светоотачке есхатологије која се исцрпљује у расправи о Рају и Паклу, нити пак Максимовог учења о овом проблему. Она је била у томе да подсетимо савременог човека, а пре свега хришћанина, на то да творевина и историја неће постојати без Есхатона, који значи укидање смрти и опште васкрсење. Смрт је „највеће зло“ у Божјој творевини, које угрожава само њено биће, и творевина неће вечно постојати ако ово зло, тј. смрт, не буде превазиђено. То се, међутим, може десити једино Другим доласком Христовим и васкрсењем мртвих. Отуда историја која постоји у смрти неће имати постојања ако не буде Есхатона. Вечни живот, или спасење, у хришћанском тумачењу значе укидање смрти као „највећег зла“, тј. васкрсење у Христу. Васкрсење мртвих и вечни живот у Христу прво-битна је тема хришћанске поруке свету. Спасење се пак може остварити једино сад и овде у историји, и то у слободној заједници с Богом у Христу, тј. у Цркви. Многи хришћани су, међутим, данас заборавили библијско схватање смрти као трагедије и сматрају је ослобођењем бесмртне душе од тамнице смртног тела.⁹⁰ Онтологија суштине која подразумева вечно постојање творевине по природи самим стварањем, као и учење о бесмртности душе по природи умногоне је затамнила проблем смрти у творевини и самим тим ставила васкрсење, односно Есхатон на маргине теолошких расправа. Отуда је сва пажња теолога усмерена на историју, као и на зло у етичком смислу, и на његово искорењивање ради бољег живота, а то је довело до заборављања проблема смрти и минимализовања Есхатона у контексту нашег спасења, или тачније, довело је до тумачења Есхатона у јуридикчком и психолошком, а не у онтолошком смислу.

⁸⁸ В. Ζιζιουλας, 2012а, 49–51.

⁸⁹ Св. Максим, PG 90, 293; Таласију, 11. Уп. Св. Јован Дамаскин, PG 94, 1228А.

⁹⁰ В. Г. Флорофску, 1973а, 117.

Литература

- Balthasar, H. U. (1988). *Kosmische Liturgie*.
- Ziζiouλας, I. (1982). Χριστολογία και υπαρξη. *Συναξη*, 2, 9–21.
- Ziζiouλας, I. (2012a). Εσχатоλογία και υπαρξη. *Συναξη*, 121, 43–72.
- Zizioulas, J. (2012b). Ontology and Ethics, *Садорносї̄*, 6, 1–14.
- Καρμηρη, I. (1960). *Τα δογματικά και συμβολικά μνημια της Ορθοδοξου Εκκλησίας*, Αθηναί.
- Louth A. (2008). Eastern Orthodox Eschatology. У Walls, J. (γρ.) *The Oxford Handbook of Eschatology* (стр. 233–247). Oxford – New York: Oxford University Press.
- Мидић, И. (2012). *Проблем смрї̄и у хришћанској онї̄олої̄ји*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије драничевске.
- Florovsky, G. (1952). The “Immortality” of the Soul / The resurrection of Life. *Bulletin of Harvard University Divinity School*, XLIX, 71, 5–26.
- Φлорофску, Γ. (1973a). *Θεματα Ορθοδοξου Θεολογίας*. Αθηναί.
- Φлоровски, Γ. (1973b). Појам стварања код Св. Атанасија Великог. *Теолош-ки њої̄леги*, 4, 243–260.
- Φлорофску, Γ. (1977). *Ανατομία προβλημάτων της πιστεως*, Θεσσαλονικη.
- Φлоровски, Γ. (1998). Εσχатологија у патристичко дода. *Садорносї̄*, 3–4, 45–61.

Ignatije Midić

University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology, Belgrade

History and Eschaton — Eschatology and Existence

This research aims to answer the following questions: What is the purpose of the world, and final event in its history? Is the final event of history (Eschaton) an addendum or a supplement to history like all others historical events? Namely, does it directly affect the existence or non-existence of history itself? If the Paradise and the Hell were only some psychological states of the soul, or these words marked simply common life of human beings and angels in Eschaton, how could we explain the state of pain and suffering of sinners in the context of the Eternal Life? What is the role of Christ in salvation?

Key words: history, Eschaton, the evilness, death, the Paradise, the Hell, Christ the Savior.

Датум пријема чланка: 16. 6. 2015.

Датум прихватања чланка за објављивање: 17. 12. 2015.